ACTA UNIVERSITATIS LODZIENSIS
KSZTAŁCENIE POLONISTYCZNE CUDZOZIEMCÓW 20, 2013

https://doi.org/10.18778/0860-6587.20.11

Kamil Szafraniec[*]

NAUCZANIE FRAZEOLOGIZMÓW W METODZIE KOMUNIKACYJNEJ

Słowa kluczowe: glottodydaktyka, frazeologia, sprawność komunikacyjna, minimum frazeologiczne

Streszczenie. Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na nauczanie tzw. leksyki obciążonej kulturowo, do której zaliczyć można frazeologizmy. Ponieważ jednym z głównych celów doskonalenia kompetencji komunikacyjnej jest zapoznawanie uczących się języka polskiego również z leksyką używaną w sytuacjach nieoficjalnych, potocznych, należałoby zastanowić się nad miejscem frazeologii w programach nauczania języka polskiego jako obcego (jpjo), a także nad tym, w jaki sposób ustalić zbiór frazeologizmów niezbędny do efektywnej komunikacji.

WSTĘP

Frazeologia jest interdyscyplinarną dziedziną naukową, która jeszcze do niedawna pozostawała w cieniu językoznawstwa i literaturoznawstwa. Dzisiaj, będąc silnie rozwijającą się gałęzią językoznawstwa, stała się nieodłączną obszarem badań dwóch ściśle ze sobą powiązanych, aczkolwiek zgoła odmiennych dyscyplin, a mianowicie glottodydaktyki i przekładoznawstwa. Celem tego artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie jakie miejsce zajmuje frazeologia we współczesnych programach do nauczania języka polskiego jako obcego, jakie korzyści płyną z nauczania obcokrajowców polskiej frazeologii oraz na jakim etapie to nauczanie powinno się odbywać.

Frazeologizmy stanowią ważną część leksyki języka. Zarówno pasywne jak i aktywne opanowanie tej części słownictwa jest istotne w procesie udanej komunikacji, dlatego też tzw. frazeodydaktyka powinna stanowić nieodłączną część lektoratu oraz należy jej poświęcać szczególną uwagę (por. Hallsteinsdóttir 2011). Znajomość frazeologii jest z pewnością integralną częścią kształcenia polonistycznego, zwłaszcza na poziomie akademickim. Przyszli poloniści muszą umieć wprawnie posługiwać

[*]kamilszafraniec@gmail.com, Katedra Lingwistyki Stosowanej i Kulturowej, Instytut Filologii Polskiej, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki, al. Kościuszki 65, 90-514 Łódź.

się frazeologizmami, potrafić wskazywać je w tekście oraz znać poprawne formy ich użycia. „Poza wszelką wątpliwością powinien pozostawać fakt, że frazeologia odgrywa w nauczaniu języków obcych szczególną rolę. Zdolność do nawet bardzo ograniczonej komunikacji w języku obcym jest bez minimalnego opanowania frazeologii niemożliwa[1]" (Fleischer 1982, s. 32, za: Anisimova 2002, s. 245).

Wydaje się, że frazeologizmy znajdują zastosowanie przede wszystkim tam, gdzie od języka wymaga się szczególnej innowacyjności, kreatywności oraz nietypowych, zaskakujących użyć – ma to miejsce w języku prasy, a przede wszystkim w nagłówkach oraz ogłoszeniach reklamowych. Twórcy tego typu tekstów korzystają nie tylko z klasycznego zasobu frazeologizmów, który zgromadzony jest w słownikach frazeologicznych, ale coraz częściej sięgają po frazeologizmy lub stałe zwroty, które choć jeszcze nie zupełnie skodyfikowane, to jednak znajdujące się już w naszym mentalnym leksykonie. Mowa tu o tzw. memach kultury, czyli zabawnych cytatach, powiedzonkach, które powielane, powtarzane (często zupełnie przypadkowo) stały się rozpoznawalne, a z czasem nawet zleksykalizowane. Zazwyczaj są one ulotne, jednak innowacje frazeologiczne zachodzą stosunkowo szybko i zasób używanych przez nas frazeologizmów niepostrzeżenie rozszerza się. Kolejną ważną cechą języka reklam oraz nagłówków prasowych jest wykorzystanie frazeologizmów w nowatorski sposób, a zatem użycie tak zwanych modyfikacji frazeologicznych. Poprzez tego typu zabiegi autorzy tekstów chcą wywołać u czytelników pozytywne reakcje na teksty kultury, które już znają, a z drugiej strony zaskoczyć ich zabawnym zmodyfikowaniem, polegającym najczęściej na zamianie jednego z komponentów. Ilustruje to hasło reklamy karty kredytowej *Masz świat w zasięgu karty* (przykład pochodzi z artykułu E. Gajewskiej (2011, s. 128)), w której wykorzystano frazeologizm *mieć coś w zasięgu ręki*. Dzięki łatwej dostępności tekstów prasowych i reklamowych można je z łatwością włączać do zajęć lektoratowych, rozszerzając nowe słownictwo oraz dostarczając ciekawych tematów do dyskusji.

Jak zatem widać, frazeologizmy stanowią nieodłączny element komunikacji, która jest postrzegana we współczesnym nurcie nauczania nie tylko języka polskiego, ale również innych języków jako obcych, jako jeden z ważnych celów nauki języka obcego w ogóle. O ile konieczność doskonalenia kompetencji komunikacyjnej nie budzi zasadniczo żadnych wątpliwości, o tyle nauczanie frazeologii jest traktowane poniekąd marginalnie.

1. PODSTAWY TEORETYCZNE

Aby obcokrajowcy byli w stanie poprawnie posługiwać się frazeologizmami, rozpoznawać je w tekście lub w mowie, powinni zdobyć podstawową wiedzę na temat tego, czym jest frazeologia oraz jak definiuje się frazeologizm.

[1] Tłumaczenie autora.

Nie jest to oczywiście konieczne, ale z pewnością pomoże rozpoznawać tego typu struktury. Nie będę się zagłębiał w naukowe dysputy, gdyż z glottodydaktycznego punktu widzenia wystarczy kilka podstawowych, klasycznych definicji. Pokrótce przedstawię kilka najważniejszych pojęć i podziałów, przyjętych w literaturze polskiej.

Frazeologizm zwany inaczej zwrotem, wyrażeniem lub związkiem frazeologicznym jest utrwalonym społecznie połączeniem co najmniej dwóch wyrazów. „Połączenie wyrazów" jest jednak pojęciem o niewyrazistym zakresie i dlatego jednym z podstawowych problemów jest odgraniczenie frazeologii od słowotwórstwa, zajmującego się m.in. wyrazami złożonymi.

Frazeologię należy również odgraniczyć od paremiologii, która bada inne ustalone połączenia wyrazów – przysłowia. Różnica tkwi w metodologii badawczej i sposobie podejścia: dla frazeologii przysłowia są połączeniami wyrazów i jednostkami o strukturze zdaniowej, a dla paremiologii są one minimalnymi tekstami literatury ludowej (EJP 1999, s. 183).

1.1.Podziały frazeologizmów

1.1.1. Klasyfikacja funkcjonalna

Frazeologię zasadniczo można rozumieć w węższym lub szerszym ujęciu. Ujęcie szersze nakłada na związki frazeologiczne jedynie dwie cechy: *wieloczłonowość*, co oznacza, że aby jakaś jednostka była uważana za związek frazeologiczny musi się ona składać z przynajmniej dwóch komponentów. Druga cecha to *stałość frazy*, idzie zatem o ustaloną budowę składniową oraz morfologiczną (choć czasami mogą występować pewne formy paralelne). Dołączenie do tych dwóch cech kolejnej, a mianowicie tzw. *idiomatyczności*, czyli niemotywowanego, nieprzewidywalnego znaczenia ze względu na poszczególne komponenty frazy, jest rozumieniem frazeologii w szerszym znaczeniu (por. Jakop 2006:18, Burger 1998, s. 5). By pokrótce zilustrować to przykładem weźmy parę frazemów: *opinia publiczna* i *pies ogrodnika*. Obydwa frazemy są wieloczłonowe i mają ustaloną budowę – nie możemy powiedzieć **publiczna opinia czy* **opinie publiczne*, ani **psy ogrodnika* czy **ogrodnika pies*. Jeśli zaś idzie o trzecią cechę, to frazy te różnią się zasadniczo – znaczeniowa suma elementów pierwszego wyrażenia odkrywa prawidłowe znaczenie, czyli 'społeczeństwo lub znaczna jego część jako wyraziciel poglądów na temat ważnych spraw i wydarzeń' (USJP wersja elektroniczna), natomiast w przypadku *psa ogrodnika*, znaczenie słownikowe tego frazeologizmu czyli 'o kimś, kto nie pozwala nikomu z czegoś korzystać, mimo że sam tego nie używa' (USJP wersja elektroniczna) ma się nijak do znaczenia sumarycznego. W polskiej literaturze na temat frazeologii rozgraniczenie to odzwierciedla się w podziale funkcjonalnym frazeologizmów na:

– **idiomy, związki idiomatyczne** (również ‘idiomat’, idiomatyzm’, ‘zwrot idiomatyczny’), czyli połączenie wyrazowe w pełni lub częściowo zleksykalizowane, którego utrwalone znaczenie jest inne niż znaczenie jego składników albo sumy tych znaczeń (np. *kupować, kupić kota w worku* ‘przyjmować coś bez przyjrzenia się temu’, *gruszki na wierzbie* ‘nierealne projekty, obietnice; mrzonki, *trącić myszką* ‘być przestarzałym, niemodnym, staroświeckim’;

– **frazemy, połączenia frazeologiczne**, często zwane frazeologizmem, czyli połączenie, którego sens mieści się w znaczeniu wyrazu dominującego semantycznie. Pozostałe składniki występują w znaczeniu dla siebie nietypowym, np. *odejść jak zmyty*, *śmiać się do rozpuku*, *silny jak wół*, których to znaczenie wywodzi się ze słów: ‘odejść’, ‘śmiać się’, ‘silny’ (SFJP 2002).

1.1.2. Klasyfikacja semantyczna

Klasyfikacja semantyczna frazeologizmów ma duże znaczenie dla ustalenia pojęcia frazeologizmu i jego funkcji w wypowiedzi. Jej podstawą jest stopień leksykalizacji składników związku, czyli zamiana lub zatarcie pierwotnego znaczenia składników w wyniku czego związek funkcjonuje jako całość semantyczna. (Skorupka 1982, s. 10). Ze względu na stopień leksykalizacji rozróżnia się związki frazeologiczne stałe, łączliwe i luźne.

– **stałe związki frazeologiczne** (inaczej idiomy lub idiomatyzmy) to „nieregularne połączenia wyrazów, utrwalone pod względem strukturalnym, o ustalonym znaczeniu i używane w jęz. ogólnym” (EJP 1999, s. 184);

– **łączliwe związki frazeologiczne** to takie, których stopień spoistości jest znaczny, ale ich składniki nie uległy leksykalizacji i możliwa jest wymiana komponentów, zwykle poprzez wyrazy bliskoznaczne.

Do pogranicza frazeologii stałej i łączliwej zalicza się wyrażenia gatunkujące, w których wyraz określający intensyfikuje gatunkującą cechę opisywanego przedmiotu, np. *maszyna do pisania*, *zapalenie płuc*, *koń wyścigowy*.

– **związki luźne** to połączenia tworzone każdorazowo, doraźnie, w zasadzie nie należące do frazeologii. Nie uległy leksykalizacji, a zatem są zwykłymi zestawieniami wartości znaczeniowych członów składowych.

1.1.3. Klasyfikacja formalna

Związki frazeologiczne można podzielić również ze względu na charakter gramatyczny wyrazów wchodzących w skład związku i rodzaj powiązania składniowego między tymi wyrazami. s. Skorupka podzielił związki na wyrażenia, zwroty i frazy. Do tego podziału A.M. Lewicki dołączył jeszcze wyrażenia rzeczownikowe, wyrażenia określające oraz wskaźniki frazeologiczne (Lewicki, Pajdzińska 2001, s. 308).

Frazy to związki złożone z członów nominalnych i werbalnych, mające postać zdania i w funkcji zdania podstawowo używane, np. *nie ma tego złego, co*

by na dobre nie wyszło. Do fraz zalicza się przysłowia, powiedzenia, sentencje, maksymy, powiedzenia i porzekadła np. *gdzie dwóch się bije, tam trzeci korzysta*.

Zwroty to zespoły wyrazów powiązanych składniowo, w których człon podstawowy pełni funkcję czasownika. Ośrodkiem zwrotu jest czasownik lub imiesłów nieodmienny, np. *ktoś siedzi cicho jak mysz pod miotłą, prawdę mówiąc, ruszać z kopyta*.

Wyrażenia to zespoły co najmniej dwóch wyrazów mających charakter imienny i stanowiących całość syntaktyczną. Ośrodkiem wyrażenia może być rzeczownik, przymiotnik, imiesłów przymiotnikowy lub przysłówek np. *zbyt późno, świeżo malowany* (SFJP 1967, s. 6).

Andrzej Maria Lewicki zmodyfikował powyższą klasyfikację, dzieląc wyrażenia na:

– **wyrażenia rzeczownikowe** – frazeologizmy w funkcji rzeczowników, odmieniające się przez przypadki. Mają one postać grup lub szeregów rzeczownikowych albo zaimkowych, np. *ni to ni sio*, *kula u nogi*;

– **wyrażenia określające** – związki opisujące rzeczowniki, czasowniki i przysłówki, np. *jaki taki*, *pierwszy lepszy*;

– **wskaźniki frazeologiczne** – frazeologizmy pełniące funkcje pomocnicze: przyimków (*w ramach czegoś*), spójników (*o tyle... o ile...*) i partykuł (*otóż to*). Niektórzy językoznawcy nie uważają ich za związki frazeologiczne.

2. W JAKI SPOSÓB NAUCZAĆ FRAZEOLOGIZMÓW?

Istnieje wiele metod nauczania frazeologii. Jedna ze szkół twierdzi iż „frazelogizmy są zwykłymi jednostkami leksykalnymi i dlatego też powinny występować paralelnie z jednowyrazowymi jednostkami leksykalnymi”[2] (Jesenšek 2006, s. 144). Z pewnością główną rolę będą odgrywały techniki wspomagające zapamiętywanie formy oraz znaczenia poszczególnych jednostek. Niemiecki glottodydaktyk Kühn (1992, s. 178; 1994, s. 424), specjalizujący się m.in. w frazeodydaktyce opisuje trzy kroki niezbędne do opanowania danego frazeologizmu. Zaliczają się do nich:

– **rozpoznanie** – czyli wyszczególnienie z tekstu jednostki frazeologicznej, o ile jest to w ogóle możliwe (obcokrajowiec może nie dostrzegać kompleksowości wyrażenia lub rozumieć je dosłownie, sumarycznie);

– **rozszyfrowanie** znaczenia frazeologizmu poprzez obraz, wnioskowanie z kontekstu lub sprawdzenie w słowniku;

– **przyswojenie** wyrażenia jako całościowej jednostki z ustaloną formą i znaczeniem utrwalonym w konkretnej sytuacji komunikacyjnej (por. Hallsteinsdóttir 2011, s. 7).

[2] Tłumaczenie autora.

2.1. Materiały do nauczania frazeologii

Powyższą trójstopniowością przyswajalności frazeologizmów powinny uwzględniać materiały dydaktyczne, które możemy podzielić na dwie zasadnicze grupy: traktujące frazeologię na równi z pozostałym słownictwem i nie wyszczególniające osobnego miejsca na tego typu leksykę, oraz takie, które poświęcone są wyłącznie problematyce frazeologii – np. testy kontrolne, sprawdzające rozumienie frazeologizmów lub znajomość poprawnej budowy danej jednostki. Z pewnością materiały dydaktyczne do nauki języka polskiego jako obcego nie obfitują w opracowania, w których uwagę poświęcono by wyłącznie frazeologii. Wspomnieć należy o dwóch pozycjach: *Nie taki diabeł straszny. Podręcznik frazeologii polskiej dla obcokrajowców* (Rybicka 1994) oraz *Co raz wejdzie do głowy już z niej nie wyleci* (Pięcińska 2006).

2.2. Ustalenie minimum frazeologicznego

Frazeodydaktycy niemieccy tworząc bazę frazeologizmów do ćwiczeń dla obcokrajowców skorzystali z ogólnych badań nad słownictwem, prowadzonych w ramach projektu EPHRAS[3]. Chciano ustalić pewnego rodzaju *minimum frazeologiczne*, czyli zbiór frazeologizmów, niezbędnych do efektywnego i poprawnego posługiwania się językiem.

Główne kryteria decydujące o dobrze frazeologizmów do bazy frazeologicznego minimum to:

– **aktualność**: wybór powinien być dokonany na bazie frekwencji oraz użycia frazeologizmów (Jesenšek 2006, s. 142). Badanie frekwencji odbywa się na podstawie analiz korpusów językowych oraz ankiet. Ponadto proponuje się wykonanie analizy statystycznej kookurencji oraz kierowaniu się na językowej intuicji językoznawców;

– **relewancja**: wybór frazeologizmów powinien być oparty na wspólnych ramach referencyjnych Wspólnoty Europejskiej dotyczących nauczania języków obcych. Odnosi się to zwłaszcza do zaproponowanych przez Wspólnotę Europejską kręgów tematycznych. Kierując się opisami poziomów językowych należałoby frazeologizmy w odpowiedni sposób przygotować do wykorzystania podczas zajęć, tj. rozdzielić je ze względu na różne sprawności językowe (pisanie, słuchanie, czytanie, oraz interakcję) oraz przyporządkować je do odpowiednich poziomów językowych.

Jestem przekonany, że badania nad stworzeniem polskiego minimum frazeologicznego na potrzeby glottodydaktyczne mogłyby w znacznym stopniu ułatwić nauczanie frazeologii polskiej poprzez wydanie kolejnych publikacji poświęconych przyswajaniu frazeologii oraz stworzeniu słownika frazeologicznego dla obcokrajowców.

[3] Opis tych badań przywołuję na podstawie artykułu E. Hallsteinsdóttir (2011).

ZAKOŃCZENIE I WNIOSKI

Wydaje się, że słowa Köstera, mimo że opisujące stan glottodydaktyki niemieckiej, znakomicie ilustrują również sytuację na gruncie polonistycznym: „konieczność nauczania frazeologizmów w sterowanym procesie dydaktycznym pozostaje dzisiaj poza wszelkimi wątpliwościami, brak jednak porozumienia co do wyboru (klasy frazeologizmów, frazeologizmów w kontekście słownictwa produktywnego i receptywnego, frazeologicznego minimum oraz optimum) czy metodyki[4]" (Köster 2001, s. 149, za: Hallsteinsdóttir 2011, s. 8). Z pewnością każdy z doświadczonych glottodydaktów wypracował własną metodę nauczania frazeologii: można jej oczywiście poświęcić osobny blok zajęć, analizując zarówno aspekty teoretyczne, jak i pragmatyczne w izolacji od innych zagadnień językowych, choć wydaje mi się, że tendencja zintegrowanego nauczania języka ma obecnie największą liczbę zwolenników i frazeologię najczęściej włącza się do ogólnego nauczania słownictwa. Nie oznacza to, że nie ma potrzeby zwrócenia szczególnej uwagi na tę część leksyki, która przed obcokrajowcami może odkrywać niezwykle ciekawe aspekty językowe, kulturowe oraz obyczajowe.

BIBLIOGRAFIA

Anisimova E. V., 2002, *Phraseologismen im DaF Unterricht, w: Germanistisches Jahrbuch der GUS „Das Wort"*.

Bartmiński J.,2001, *Współczesny język polski*, Lublin.

Bąba S., Liberek J., 2002, *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Warszawa.

Burger H., 1998, *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, Berlin.

Encyklopedia językoznawstwa ogólnego, 2003, red. K. Polański, Wrocław (EJO).

Fleischer W., 1982, *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, Lipsk.

Gajewska E., 2011, *Językowe gry nadawcy z odbiorcą we współczesnym dyskursie reklamy*, [w:] T. Bielak, R. Pysz, *Media i społeczeństwo 1*, Bielsko-Biała, s. 126–132.

Jakop N., 2006, Pragmatična frazeologija, Lublana.

Hallsteinsdóttir E., 2011, *Aktuelle Forschungsfragen der deutschsprachigen Phraseodidaktik*, http://www.lin-guistik-online.de/ 47_11/hallsteinsdottir.html [12.04.2012].

Jesenšek V., 2006, *Phraseologie und Fremdsprachenlernen. Zur Problematik einer angemessenen phraseo-didaktischen*, Umsetzung, Linguist. online, 27, no. 2., http://www.linguistik-online.de/27_06/jerensek.html [11.04.2012].

Köster L., 2001, *Vorsicht: Sie könnten andere mit Ihren Ansprüchen vor den Kopf stoßen. Phraseologismen in populären Kleintexten und ihren Einsatz im DaF-Unterricht*, [w:] J. Wirrer (red.), *Phraseologismen in Text und Kontext. Phrasemata I*, Bielefeld, s. 97–120.

Kühn P., 1992, *Phraseodidaktik. Entwicklungen, Probleme und Überlegungen für den Muttersprachenunterricht und den Unterricht DaF*, [w:] *Fremdsprachen Lehren und Lernen* 21, s. 169–189.

Kühn P., 1994, *Pragmatische Phraseologie: Konsequenzen für die Phraseographie und Phraseodidaktik*, [w:] Sandig, B. (red.), *EUROPHRAS 92 Tendenzen der Phraseologieforschung*, Bochum, s. 411–428.

[4] Tłumaczenie autora.

Lewicki A.M., Pajdzińska A., 2001, *Frazeologia*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin.
Lewicki A.M., 2003, *Studia z teorii frazeologii*, Łask.
Pięcińska A., 2006, *Co raz wejdzie do głowy już z niej nie wyleci*, Kraków.
Rybicka E., 1994, *Nie taki diabeł straszny. Podręcznik frazeologii polskiej dla obcokrajowców*, Kraków.
Skorupka S., 1982, *Klasyfikacja jednostek frazeologicznych i jej zastosowanie w leksykografii*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 1, red. M. Basaj, D. Rytel, Wrocław.
Słownik frazeologiczny języka polskiego, 1967, red. S. Skorupka, Warszawa (SFJP).
Uniwersalny słownik języka polskiego, 2003, red. S. Dubisz, E. Sobol, Warszawa (USJP).

Kamil Szafraniec

TEACHING PHRASEOLOGY IN THE COMMUNICATIVE METHOD

Keywords: glottodidactics, phraseology, communicative proficiency, minimum phraseology

Summary. The aim of this article is to address the problem of teaching vocabulary, which has a specific cultural background, such as phraseology. Given the fact that one of the main means of improving communicative competence is by teaching vocabulary which is used in unofficial, colloquial situations, it is worth studying the question of how transparent phraseology is in syllabuses of Polish as a foreign language and how to estimate the minimum phraseological competence necessary for effective communication.